

ROMA HUKUKUNDA
CUMHURİYET DEVRİ SONUNA KADAR, KADININ
HUKUKİ DURUMU (*)

Robert VILLERS

Çev. : As. Dr. Bülent TAHIROĞLU

Roma hukuku, eski çağ mevzuatının bütünü içinde, kadına imtiyazlı veya nisbeten daha bağımsız bir durum vermekle ayrılmışa benzememektedir. Hattâ, bugün çok iyi bilinen bazı doğu hukuklarına göre, oldukça hayal kırıcı bir ürkeklik gösterir. Kocasının yokluğunda veya başka herhangi bir özel durumda Babilli kadının faydalandığı «yerini alma ehliyetini» hiç bir zaman tanımamıştır. Artık, eskiden Paul Gide'in yazdığı gibi, bir Clelia'yı, bir Lucretia'yı veya Gracchus'lerin annesi Cornelia'yı çevreleyen saygının ve ne de daha sonra bir Clodia veya bir Messalina'yı ayıplamanın gıpta edilir bir hukukî durumun işareti olduğu, yazılamaz.

Roma hukukunun, eğer bu konuda bir kaç değişik yanı varsa, bu çözüm yollarının yeniliğinde değildir. Bu, konuya verdiği şekillerin açıklığındadır. Bir kelimeyle ifade etmek gerekirse, böyle olmuştur, zira söz konusu olan Roma hukukudur.

Ayrıca, bu «Roma hukuku» ifadesini çok ihtiyatla kullanmalıyız. Eğer kadının durumu; sağlamlığı açısından yeteri kadar dik-kati çekici olmuşsa, bunun ne mübalagaya ne de aykırı düşünceye kaçmadan, kadının Roma hukukunda hukuk süjesi olmamasından, şahsî durumu hakkında *Civitas* (şehir devleti) hukukunun, hiç bir şekilde uygulanmamasından, doğduğu söylenebilir. Bu şahsî durum; kadının ebeveyni ile veya kocası ile olan ilişkileri; babanın, kayın

(*) Bu makale, 1959 yılında, *Recueils de la Société Jean Bodin'de* yayınlanmıştır (c. XI, *La Femme*, ss. 177 - 189).

pederin veya kocanın mutlak hâkimi oldukları *domus*'un (ailenin) yetkileri içindedir. Devletin yargı kuvveti bu *domus*'a (aileye) girmez ve şehir devletinin kanunu sınırlı sayıdaki kişileri yöneten aile örf ve âdetlerine yabancı kalır. Eski çağ meraklılarının klasik denilen devirdeki, bu aile örf ve âdetlerini Romulus'un hüküm sürdüğü efsanevî devire, hattâ XII Levha kanununa bağlama iddiaları, durumda hiç bir değişiklik meydana getirmez. Devletin kanunları bu ayrı bölüme hiç bir şekilde girmez ve eğer, tesadüfen, bir parça girmeye kalkışılırsa, bu iktisadî veya olsa olsa, sosyal bir görüş açısından, kadının şahsı ile değil, malvarlığı ile ilgilenmesinden dolayıdır. İlk olarak, Augustus, çoğu kere inatçı karşı koymalara rağmen (1), bu yasak mâbede girmeye ve koyduğu hükümleri ihlâl edenlere âmme cezaları vermeye cesaret edecektir. Gerçek bir ihtilâl olan bu imparatorluk müdahalesi, bu makalenin sınırlarını çizecektir. Romalı kadının tarihinde, başlangıçla yetineceğiz ve Cumhuriyet devri sonuyla bitireceğiz.

*
**

Şehir devletinin hukuku, uzun süre, aile teşkilâtının meselelerine yabancı kalmıştır. Buna karşılık şehir devletinin iktisadî durumu, bu teşkilâtın genel görünüşünü tesbit ediyordu.

Roma; Güney İtalya ile ilişkilerine ve M.Ö. 272 yılında Tarentum'u zaptedinceye kadar, tarım medeniyetine dayanan büyük bir kasaba olarak kalmıştı. Toprak, servetin temeli olmakta devam etmiş ve Ap. Claudius'un reformlarına kadar askeri, siyasi ve malî teşkilât bu toprağa bağlı kalmıştır. Mutlak bir toplumsal eşitliği olmayan, köye (tarıma) ve çok çalışmaya dayanan Roma demokrasisi, servet farklarından doğan bir güçle henüz karşılaşmamakta, bu da, ona, sağlam bir sosyal ve manevî yapı sağlamaktadır.

Elbette, bu ortamda, kadının âmme hukukunda bir rolü yoktur ve ceza hukukunda, şüphesiz bir ilgi arzetmeyen mesele olarak, kadınlar hakkında hiçbir özel hükmün varlığı belirmemektedir.

(1) Bilhassa, senatörlerle azatlı kadınlar arasındaki evlenme yasası, çok daha sert bir yasak projesinin kalıntısı olmuştur (krş.: R. Besnier'nin, 1953 yılında, Roma Hukuku Enstitüsünde, Propertius'un Elégie'sinin (II, VII) ilk mısraları hakkındaki tebliği).

Hususi hukuk alanında kalmakla yetiniyoruz (2) ve bütünüyle örf ve âdete dayanan bu hukuk açısından, kadının sadece bir eşya olduğunu görüyoruz. Çocukluğu boyunca diğer *alieni iuris*'ler (hâkimiyet altındakiler) gibi, onu başkasından geri isteyebilecek ve devredebilecek olan babasının hâkimiyeti (*patria potestas*) altında yaşar: Durumu, bu açıdan, bir aile evlâdı veya köle ile tamamen aynıdır. Bununla beraber, örf ve âdetin, erkenden, evlâd edinme ile sonuçlanan alışlagelen devretmeyi değil, fakat ahlâk duygusunu zedeleyen *noxa* olarak devretmeyi yasak ettiği anlaşılmaktadır (I., 4, 8, 7 de *noxalibus actionibus*: *noxa* davalar hakkında).

Kız, babası öldüğü zaman *patria potestas*'tan (baba hâkimiyetinden) en yakın *agnatus* akrabanın vesayeti altına geçiyordu. Bu, babanın vasiyetnamesi ile tayin edilen erkek kardeşlerinden biriydi; vasiyetname yoksa, bütün erkek kardeşleri kanunî ve birlikte vasileri olurdu. Bu vesayet, ölmüş olan babanın, kudretinin bir uzantısı, hemen hemen bir yankısıydı. Vesayet, bu kudret gibi, kız, evlendirilmesi gereken yaşa ulaştığı zaman, tabii olarak, sona eriyordu.

Bu evlilik, pratik olarak, kadının bağlı olma durumunu değiştirmiyordu. Genç kadın, hemen, kocasının veya eğer gerekiyorsa, kayın pederinin *manus*'u altına giriyordu. Bugün, genellikle kabul edilen görüşe göre, *manus*'un doğuşu zorunlu idi. Fakat; bazen evlilikle birlikte, bazen daha sonra gerçekleşirdi. Hemen yapılan bir *coemptio* veya *confarreatio* sonucu ise birlikte idi; bu merasimler daha geç bırakılmışsa, sonra idi. Fakat, hiç bir durumda, evlilik merasimi ile *manus*'un doğuşu arasındaki süre, bir yılı geçemezdi. Zira, bir yıl beraber oturma sonucu, evli kadın, *usus* yoluyla, kocasının *manus*'u altına giriyordu. O halde, Roma'da, en fazla bir yıllık bir süre sonunda, bütün evli kadınlar koca hâkimiyetine giriyordu (3). O zaman, koca, babanın kızına yapabileceği gibi, *in manu* (*manus* altındaki) karısını geri isteyebilir ve devredebilirdi. *In manu* (*manus* altındaki) kadının *loco filiae* (kızı yerinde) olduğu söylenerek, bu durum belirtiliyordu.

(2) Bir rapor olan bu ekspozede, çok geniş olan bibliyografyayı zikretmeyeceğiz. İspat edeceklerimiz için gerekli olan yeni veya pek bilinmeyen bazı kaynaklar vereceğiz. Zaten, amacımızın önce, ortalama fikri yansıtmak olduğunu belirtmeye lüzum yok.

(3) H. Lévy-Bruhl, *Nouvelles études sur le très ancien droit romain*, 1947, ss. 63 - 79; R. Villers, *A propos de la disparition de l'usus*, RHD., 1950, ss. 538 - 547.

Bu bağlılık, hiç bir bakımdan, gıpta edilecek bir durum değildir. Ayrıca, şimdiye kadar, ailenin kızı olarak tanınmış ve aileye kabul edilmiş kız, üzerinde durduk. Fakat, kız çocuk, daha doğuşunda, erkek kardeşleri ile fırsat eşitliğinden hiç bir şekilde faydalanamıyordu. Fakir bir memleket olan eski Latium'da, erkek çocukların doğumlarının belirli bir ölçüde, daha fazla olması mümkündür. Fakat, muhakkak olan, Romalıların, bu istatistiğe dayanan eşitsizliği doğrulamak ve erkek çocukların, çocuk ölümlerinin ve savaşlar dolayısıyla daha çok maruz kaldığı tehlikelerin ötesinde de, düzeltmek istedikleridir. Denys d'Halicarnasse'ın çok tanınmış bir metninden (Antiq. rom., II, 13) çıkan sonuç budur: Romulus'a atfedilen bir kanuna göre, (bu yerleşmiş bir örf ve âdeti belirtmektedir) her aile reisi erkek soyunu bütün olarak korumak zorundaydı. Fakat, bu zorunluluk, bir tek, o da, büyük kız için vardı. *Tollere liberum* (erkek çocukları yetiştirmek- anlayışını ve devam etmesini, ileri sürüldüğü gibi, kuşkulu veya despot bir kocanın düşüncesiz heveslerinde değil, muhtemelen bu başlangıçtaki fakirlikle açıklamak gerekir. En büyük kızdan daha küçük olanların bu zorunlu ortadan kaldırılışı, belki de, bize, Cumhuriyet devrinde, kadınlarını ve eğer iki kız da yaşıyorsa, *maior* (büyük) veya *minor* (küçük) kelimelerinin eklendiğini açıklar (4). Nihayet, önemli müelliflere göre, kızlara bu şekilde muamele edilmesinin (gayri meşru çocuklara yapılan muameleler gibi) izlerini, Trainaus'un çocukları yetiştiren tesisleri tarafından tutulan listelerde görmek mümkündür (5).

Bununla beraber, bu kötü durumdan, iyi bir şey de doğdu: Kızların sayısı çok az olduğu için hepsi evleniyor, hem de bu sebeple küçükken evleniyorlardı. Rahibeler bir yana bırakılırsa, diğer kadınlar pek uzun süre bekâr kalmaz. *Clelia*, *Tarpeia* ve bilhassa *Ap. Claudius* tarafından kaçırılışında henüz küçük bir öğrenci olan *Virginia*'nın efsanelerinde, bu kızlar hemen hemen henüz çocuktur. Diğer bir belirti, tarlalardaki işler gerektirdiği zaman, annenin çıkırık başından ayrılmasıdır: *Titius Livius*'un, *Cincinnatus*'un ka-

(4) Cicero'nun kızının ismi *Tullia*, Cesar'ın kızının ismi *Iulia*'dır. İkisi de tek kız çocuklardır. *Antonius*'un *Octavia*'dan iki kızı vardır: *Antonia maior* ve *Antonia minor*. İmparatorluk devrinde, ailenin adından sonra, bir lakap gelir: *Iulia Drusilla*, *Iulia Livilla*, vs.

(5) J. Carcopino, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris, 1939, s. 98. (Bu tesislerin amacı, vatandaşları eğitmek ve yetiştirmektir.

rısı *Racilia* hakkındaki ünlü parçasında durum bu şekildedir (6). Fakat, sözü geçen kadının çalışmalarını köleleriyle paylaştığı görülmüyorsa da, kızları buna katılmamaktadır. Zira, tarlada çalışabilecek yaştaki kızlar, daha önce evlenmiştir ve kocalarının evinde başka işlerle uğraşmaktadırlar.

O halde, önceleri tarım hayatının bazı yıllık olaylarına bağlı bir müessese olan Romalı kızların evlenmesi, erken yaşta gerçekleşen bir evlenmeydi. Daha gelişmiş bir çevrede, *deductio*'nun (kocanın evine gelmenin) bilinen merasimlerimleriyle uyduğu zaman da, bu şekilde kalmıştır. Kızların oniki yaşında evlendiğinden bahseden ve kısa bir süre yararlanan bir metin (Plutarque, Numa, 26, 1 - 3), bunu ispat eder (7). Halbuki, İspartalılarda çok daha geç yaşta evleniliyordu. Saint Augustin'den geçerek, Macrobius'tan *Digesta*'ya giden diğer bilgi kaynakları, on iki yaşından önceki evliliklerden bile bahseder: Bunlar, bu tip evliliklerin varlığını açıkça ispat eden güvenilir metinlerdir. Mesele, bu evliliklerin sık yapıлып yapılmadığı konusunda anlaşmakta kalıyor.

Cum manu (*manus*'lu) evliliğin hâkim olduğu devirde de, vesayet altındaki balığ kadınların sayısı nispeten az olmalıdır. Bu *impubes*'lerin (balığ olmayan küçüklerin) vesayetinin sunî bir uzantısı olarak, eski ve gelişmeyen müessese şeklindeki, balığ kadınların vesayetini açıklayan sebeplerden, belki de, biridir.

Romada kadınların nisbî azlığı, muhtemelen başka bir olayı da açıklar: Roma hukukunda evliliğin tek kadınla oluşunu. Şehir uygarlığı yerleştiği zaman, bu özellik Atina'dakine göre daha iyi bir şekilde devam etmiştir. Kölelere tek başına emreden kadının büyük bir manevî otoritesi vardır: *Mater familias*'tır ve bu olay Roma hukukunun boşanma konusundaki durumunu anlamamıza yardım eder.

Koca, *in manu* (*manus* altındaki) karısını devretmek hakkına sahiptir. Dikkate alınan devir sonunda, bu konuda, faziletli *Caton d'Utique*'in verdiği meşhur bir örneği görüyoruz: *Plutarque*'in söy-

(6) G. Laprat tarafından zikredilen *Titius Livius*'un metni. «Le rôle économique et les prérogatives de la femme mariée dans la droit romain», *Mélanges Gonnard*, 1946, ss. 173 - 195.

(7) krş. M. Durry, «Les mariages des filles impubères dans la Roma antique», *RIDA*, II, 1955, s. 263 vd. Genç evli kız sevinç tanrılarını, baba evinin tanrılarına vakfeder, *Scol. Cruq. ad Hor. Sat.*, 1, 5, 66.

lediğine göre, karısı *Marcia*'yı siyasi müttefiklerinden biri olan hatip *Hortensius*'a devretmiş, sonra, *Hortensius* ölünce geri almıştır. *Plutarque*, bu olaydan çok öfkelenmeden bahsetmekte ve bir kadının «bereketli bir toprak» (8) gibi devredilmesinin o devrin örf ve âdetleri arasında olduğunu, bize, söylemektedir. Fakat, bir koca, üç tabu hal (zina, şarap içme ve çocuk düşürme) dışında karısını boşamak, yani bir nevi hâkimiyetten çıkarma ile sokağa atmak hakkına sahip değildi. Eğer, koca, bu tabuları çiğnerse, karısının getirdiği mallar elinden alınırdı. Bu malların yarısı karısına, yarısı ise *Ceres*'e (9) ait olurdu.

Bu mallar ile, Romalı kadının, önemli sonuçları olan, gerçek imtiyazına gelmiş oluyoruz. Romalı kadın malvarlığından mahrum değildir, önemli miras hakları vardır. Zira, Roma hukuku, erkek olmak gibi bir imtiyaz tanımadığı gibi, büyük çocuk olmayı da bir imtiyaz olarak tanımaz. Kız, babasının sağlığında, aile malvarlığının müşterek mâlikiydi. Bu gizli müşterek mülkiyet hakkı, babasının ölümünden sonra, daha elle tutulabilir bir şekilde beliriyordu. Babasının *heres sua*'sı (mirasçısı) idi. Bu sıfatla ailenin *consortium*'unda (bölünmemiş malında) tam hissesi vardı. Hattâ, bazı müelliflere göre, vasiyetname ile seçilen bir mirasçının varlığına kadar, bu tam hissesi mevcuttu (10). XII Levha kanunu, *iudicis postulatio* yoluyla *actio familiae erciscundae* (tereke mallarının taksimi davası) açma imkânı tanıdığı zaman, kadın malın paylaşılmasını (bu tarif olarak eşit bir paylaşmadır) istemek imkânını elde etmiştir.

Bir malvarlığının kocaya getirdiği bu pay, Romalı kadının özelliğidir. Koca, *manus*'un kendisine verdiği yetkilere dayanarak, kendisinininki ile karışan bu malvarlığını muhafaza ediyordu: Özel servetlerin artışıyla eşitsizlikler ve kötüye kullanmalar doğuran bu durum, kanun koyucunun dikkatini çekecektir.

*
**

Kuvvet dengesini bir parça değiştirecek olan hareketin başlangıcı, çok eski bir devre kadar gider. *Gaius* (I., 1, 111), *sine manu* (*manus*'suz) evliliği bir müessese haline getiren, yani on iki ayla

(8) *Plutarque*, *Caton d'Utique*, 52, 3-5. krş. *Appien*, *Guerres Civiles*, 2, 92.

(9) Romalıların tarım tanrıçası (çevirenin notu).

(10) H. Lévy-Bruhl, *Heres*, *Mélanges de Visscher*, c. II.

sınırlı bir staj devresini, bağımsız, alışılmış ve devamlı hale getiren yeniliği, XII Levha kanununa bağlamaktadır. Şehir devletinin hukuku, belki de özel bir tanrıya bağlı rahibin (*flamen*) âyin usulünden (11) ilham alarak, *manus*'un bir nevi sona erdirici zaman aşımını kabul eder. Şehir devleti, henüz *manus* altına girmemiş evli kadına, bu kudretten kurtulmak hakkını tanımıştır. Bunun için, kocasının evinden birbirini takip eden üç gün ayrılması yetiyordu. Yalnız, bu birbirini takip eden üç gün, kendi ailesinde kalmaya gittiğini kabul etmemiz gerekiyor.

Kadın, hukukî açıdan, menşesindeki ailesine bağlı kalmakta devam ediyordu. Bunun önemli sonucu olarak, ailesinin malları üzerindeki hakları saklı kalıyor ve müşterek mirasçılara karşı *actio familiae querciscundae*'yi (tereke mallarının taksimi davasını) açmak imkânını kaybetmiyordu. Bu kurnazlığı yıldan yıla tekrarladığı farzedilirse, *sine manu* (*manus* altında olmayan) evli kadın niteliğini kesin olarak sağlamlaştırdığı anlaşılır. Bir süre sonra, bu sağlamlaştırmanın, her yıl, «sözde» evine dönme şeklindeki harekete ihtiyaç kalmadan, kendi kendine gerçekleşeceği zaman gelecektir. O zaman, *sine manu* (*manus*'suz) evlilik, *cum manu* (*manus*'lu) evliliğin yanında yer alacaktır.

Manus'a dayanarak kocanın karısının mallarını elde etmesinin, yerini çok farklı bir düzenlemeye bıraktığı kesindir: Malvarlığının bir kısmının evliliğin ihtiyaçlarına tahsisi ve kocanın sadece bu kısmı mal edinmesi. Bu; diğer bir deyişle, cihaz rejimidir.

Fakat, cihazdan ve gelişmesinden bağımsız olarak, kadınların servetleri ortaya önemli bir mesele çıkartmıştı. Bu mesele, M.Ö. III. yüzyıl başından itibaren, çabuk çözüm bekleyen bir şekilde ortaya çıkmışa benzemektedir. Bu devirde Romalılar güney İtalya ile ilişki kurmuş ve oradan önemli ganimetlerle dönmüşlerdi. O zamandan itibaren, şahısların, o günlere kadar, olaylar, ve örf ve âdetle yerleşen sınırların çok üstünde, servetleri görülmeye başladı. Bu servetlerin menşei çok çeşitliydi: İş adamı şövalyelerin çabucak topladığı gelirler; fetih hakkından ve *agri occupatorii* (işgal edenlerin arazilerinden) gelen senatörlerin toprak zenginlikleriyle, başarıyla, yarıştıyordu.

(11) R. Filhol, Özel bir tanrıya bağlı rahibin âyini hakkındaki, tebliği. Rahip, üç gece başka bir yerde yatarsa, görevlerini ve rahiplik rütbesini kaybeder.

Roma hukukunun miras rejimi dolayısıyla, kadınlar önemli malvarlıklarına sahip olmuşlardır. Normal *ab intestato* (kanunî) miras kaynağına, artık lehlerine yapılması mümkün olan vasiyetname ve muayyen mal vasiyetleri müesseselerinin akınları ekleniyordu.

Bu konuda, *Scipions* ve *Paul-Emile* ailelerinin meşhur örnekleri vardır (12). Şüphesiz, kadın *sui iuris* olsa bile, bu önemli mal kitlesine tasarruf etmekte serbest değildi: Bir *res Mancipi* malın devri gibi muameleler, vasisinin kontroluna bağlıydı. Fakat, çoğu kere, aile reisi, kızına, vasiyetname ile, eşit şekilde müsamahakâr birçok vasi arasında bir seçim yapmak hakkı veriyordu. Ayrıca, kadın, *res nec Mancipi* mallar üzerindeki bütün muameleleri, yani günlük hayattaki masrafların çoğunu ve gösteriş için satın alınan şeyleri, bir sınır olmadan, yapabiliirdi. Zenginliğinde tamamen bağımsız, refahın aylıklığı yarattığı ölçüde serbest davranışlara sahip olan zarif çevrelere mensup Romalı kadın, mallarını kısır, hattâ skandallara yol açacak bir biçimde hesapsızca israf edebilirdi. Bunları tekrar elde etmek için bir vasiyetname veya bağışlama yapanın yardımına muhtaç oluyordu. Zengin kadınların keyfi hâkimiyetleri, Plautus'un komedilerinden beri, Roma edebiyatının gözde konularından biridir.

Zenginliğe bağlı olan gösteriş, ilk kanunî müdahalelerin sebebi olmuştur. Anibal, M.Ö. 215 yılında Roma yakınlarında ordugâh kurduğu ve bu sırada kamu oyu gerekli bir sertlik politikası talep ettiği zaman, *Oppia* kanunu kabul edildi. Bu, kadınların zenginliklerinin dış belirtilerine, mücevherlerine, tuvaletlerine tahtaravamlarına, koşum hayvanlarına vs. bir sınır koyuyordu. Daha yumuşak bir devrede, bu kanun yürürlükten kaldırıldı (M.Ö. 195). Kadınların gürültülü bir nümayişi, *Cato*'nun muhalefetine üstün geldi. Fakat, israfı önleyen kanunlar koymak geleneği de yerleşmişti. *Orchia* kanunu ve birkaç başka kanunla tekrar canlandı ve bu sefer, kadınlar gibi, erkekleri de hedef aldılar.

Cato, belki de, 195 yılındaki başarısızlığının verdiği tecrübeyle, kadınların bu şekildeki düşüşlerine karşı mücadele etmnein tek ciddi çaresinin, kötülüğü kökünde kurutmak olduğunu anlamıştı. Meşhur *Suasio legis Voconiae*'sında (*Voconia* kanununun kabul

(12) G. Boyer, Le droit successoral romain dans les oeuvres de Polybe, Mélanges de Visscher, c. III, ss. 169-187.

edilmesi için nutkunda), kadınların artan servetlerinin karşısına çıktı ve bu tedbirin öncüsü *Voconius*'un yanındaki müdahalesi, bu sefer, tam bir başarı kazandı (M.Ö. 169).

Voconia kanununun yasakları, en zengin yurttaşların, 100.000 sesters [günümüzün 4 milyonu (*)] bir serveti olan ilk sınıfın vasiyetnamelerini ilgilendiriyordu. Bu kişilerin, kadınlar lehine yaptıkları tam veya kısmi mirasçı naspları iptal ediliyor ve bu şekilde vasiyetname yapmak hürriyeti sınırlandırılıyordu. Zira, mirasçının aldığından daha fazlasını, vasiyetname yoluyla bırakmak yasaklanmıştı. İlk sınıftan bir yurttaşın kızı da, mirasçı olarak seçilemezdi. : Ona, oldukça farazi *ab intestato* (kanuni) mirasçı olmak kaynağı kalıyordu. Bu son konuda, *Voconia* kanununun geniş uygulanması, kadın agnatik hısımların, erkek agnatik hısımlarına mirasçı olmasını, bazı müelliflere göre kaldırdı, veya diğerlerine göre mirasçı olarak kabul etmeyi reddetti. Uzun süreden beri birbirine zıt olan bu yorumlara göre (3), agnatik hısım olan kadının haklarının cinsiyeti dolayısıyla kısıtlandığını kabul etmek gerekmektedir.

Nihayet, aynı devirde, *Cincia* kanununu doğrudan doğruya ihlâl eden bir örf ve âdetin yerleştiğini belirtmeyi unutmayalım. Bu kanunun hükümlerine göre, karı koca muayyen bazı şahıslar arasında kabul edilmekle beraber (*Personae exceptae*) şantaj korkusu eşler arasındaki bağışlamaları fiilen yasaklamıştır.

Bunlar; etkili, fakat bir parça hayale yer veren tedbirlerdir. Gerçekte, *Voconia* kanununun hükümlerinin *cens*'lerin işleyişine dayandığını herkes bilmektedir. Onlarla birlikte, uygulama alanından kalkmışlardır.

Evli kadınların, bir *Voconius* veya bir *Cato*'nun sertliğini yemekten başka engelleri de vardı. Çok zengin cihazı olan kadın, komedilere konu olan bir felâketti. Bu kadın, günlük hayatta, kötü duruma düşmek tehlikesiyle karşı karşıyaydı: Zira, müelliflerin bize çok iyi anlattığı gibi, zengin sınıflarda, karılarının cihazlarını kendi malvarlıklarına kattıktan sonra, bunu endişesizce yiyip bitiren kocaların sayısı az değildi. Birçok kadın, kocalarının ölümünde,

(*) Müellifin bunu, bir açıklamada bulunmamakla beraber, Fransız frangi olarak ifade ettiği kabul edilmelidir (çevirenin notu).

(13) Meselâ, birinci görüş için: Kubler, ZSS., 1920, ss. 15-43; ikincisi için La Pira, Studi Bonfante, s. 293, not 24.

fiilen, parasız kalmak tehlikesi ile karşılaşılıyordu. Elbette, bir anlaşma rejimi, cihazın kadına veya cihazı verene geri dönmesini sağlayabilirdi: Bu rejimin müeyyidesi *actio ex stipulatu* idi. Fakat bu dava bir *iudicium bonae fidei* (iyi niyet davası) değildi. Katı bir işleyişi vardı ve kocanın bıraktığı terekenin çeşitli alacaklıları arasında, kadına hiçbir imtiyaz tanımıyordu.

Evli erkeklerin, mahirane bir şekilde kullanıldığı takdirde, tehlikesizce birçok cihazı toplamaya yarayan başka bir imkânları da vardı. Burada söz konusu olan, keyfî boşamalardır. En ünlü ve en şerefli kişiler bile, bu yola başvurmayla tenezzül etmişlerdir. İhtiyarlayan ve gitgide daha parasız kalan *Cicero*, zengin cihazı olan genç bir kız, *Publilia* ile evlenmek için, otuz yıllık evlilikten sonra, karısı *Terentia*'yı boşanmakta hiçbir endişe duymamıştır. *Cum manu* (*manus*'lu) evliliklerde, faziletli *Caton d'Utique*'in de örneğini verdiği kesin veya geçici devretmelere rastlanır. Fakat evlilik bağından kurtulmak, *sine manu* (*manus*'suz) evlilik olan bu basit birlikte, çok daha kolaydı. Kamu oyu, kocanın, küçük sebeplerle tamamen hayalî şikâyetlerle, hattâ hiçbir sebep göstermeden bu birliği bozmasını, karısını boşamasını kolaylıkla kabul ediyordu. Kadına verilecek tazminat ise, keyfine kalmıştı.

M.Ö. 231 yılından sonra, *Sp. Carvilius Ruga*'nın sadece çocuğu olmaması sebebiyle karısını boyayanın bu kişinin, çok azalmış olan *ensor*'un şerefsizlik notu ile karşılaştığı görülmektedir. Bu devirde, artık, ne *Ceres*'e tahsis, ne de cihazın yarısının kadına geri verilmesi söz konusuydu. Kocanın keyfiligi mutlaktı.

Maddî menfaatler, ne kadar kötü gözükürlerse gözüksünler, kadınlara ve cihazlarına; daha geçici ve daha kaprisli siyasî menfaatlere göre, belki de, daha fazla ihtimam gösterilmesini sağlıyordu. Cumhuriyet devrinin son yüzyılını, daha sonra bizzat *Augustus*'un devrinin itibarını gölgeleyen bu boşanma ve tekrar evlenmeler gibi uygunsuz olayların çokluğunu politikanın kötülüklerine bağlamak gerekir. Tarihin davranışlarını uygun bulmadığı üç şahsın hayatına bakmakla yetinelim :

Büyük *Pompeius*, sayesinde çok verimli bir *bonorum possessio*'dan çabucak ve sıkıntısızca yararlanabilmek için pretor *Antius-taus*'un kızı ile evlenmişti. Birkaç yıl sonra siyasî çoğunluktaki değişiklik, kayınpederle damadı karşı karşıya bırakmıştır. *Pompeius*, *Antistia*'yı boşar. Daha sonra, bir ittifak aracılığı ile *Iulis Caesar*'ın kuzeni olur, sonra da, birinci *triumvira* damadı olmasını sağlar.

Octavius'a gelince, incelediğimiz devrenin son kanunu olan *Iulia de maritandis ordinibus*'u yayınlamadan önce, bilinen şekilde, ihtiyar *Tiberius Claudius*'un altı aylık gebe karısı *Livia Drusilla*'yı kaçırmıştı. Bu işte, şüphesiz ihtirası rol oynamıştı, fakat büyük ihtimalle siyasi hesapların da yeri vardır. Zira, geleceği için, soylu *Claudia gens*'inin yakını olmak hiç de fena değildi.

Elbette, erkeklerin hataları, ahlâksızlıkları, kadınlarinkini unutturmamalıdır. M.Ö. I. yüzyıldaki bazı Romalı kadınların, *Clo-dia*'ların, *Fulvia*'ların, *Catilina*'ların suç ortaklarının portreleri pek de mübalağalı olarak kötü çizilmişse benzememektedir. Böyle bir çevrede, böyle bir devirde, zengin kadınların genel aylâklığı, çabucak kültür edinmeleri, nihayet erkeklerin örnek oldukları olaylar, şaşılacak derecede tahripler yapmıştı. Yüksek sosyetedeki kadınların davranışlarındaki bağımsızlık o biçimdeydi ki, tek taraflı boşama, yerini karşılıklı rıza ile boşamaya bırakmıştı. Hattâ, muhtemelen ilk olarak, kadının kocasını boşamaya teşebbüs ettiğini belirten, *Cicero*'nun bir metni de vardır.

Bununla beraber, skandallara yol açan terkedilme tehlikeleriyle karşılaşan orta sınıflara mensup birçok kadın vardı. *Magistra*'lar, hukuk bilginleri ve uygulama ile uğraşan hukukçular, bunların durumlarıyla ilgilendi. Cihazın iadesi konusunda, anlaşmalarla alınan tedbirleri yetersiz buldular ve dul kalan veya haksız olarak tek taraflı boşamaya maruz kalan kadına, hangi şartlar altında olursa olsun, cihazını geri almayı sağlayacak çareler buldular. Bu şekilde, *arbitrium rei uxoriae*, cihazın kanunî iadesinin aracı oldu. Daha önceki aile ve *ensor* temellerine dayanarak kurulan bu *arbitrium*'da, eski eşlerin menfaatlerinde, önceki durumdan daha yumuşak bir denge sağlanmıştı.

Artık hoş karşılanmayan ve alay konusu bir engel halini alan kadınların vesayeti, itimada dayanan *coemptio* (kadının kocası tarafından hayali satın alınışı) sayesinde fiilen kalkmıştı. Hattâ *manus* altına girmekte rolü kaybolmakta olan bu *coemptio*, özel dinî akideden kurtulmak ve bilhassa vasiyetnamesini yapmak için kullanılıyordu. *Coemptio*'dan sonra yapılan serbest bırakılma, ona, doğuştan hür olan kadının bile sahip olmadığı imkânı, sunî olarak, sağlıyordu.

Kadının malvarlığına ilişkin bağımsızlığı, bütün bu bir seri hükümlerden çıkıyordu. Fakat, bunlar, geçici çareler olmadıkları zaman, oldukça kısmî çarelerdi. Meselenin esasını çözmeyi denememişlerdi. Son yüzyıllar boyunca örf ve âdetler, kocanın eski hâ-

kimiyetini önce tehlikeye düşürmüş, sonra kaldırmıştı. Babaların ve kocaların, nazarı olarak mutlak bir kudreti vardı. Fakat, artık, bu kudrete saygı duyulmasını temin edecek manevî imkânları yoktu. Bu sebeple, ancak ailelerden daha üstün bir kudretin başa çıkabileceği ve endişe verici bir şekil alan, ahlâkın bozulması şeklindeki kriz belirmiştir. Devletin müdahalesi, temennî edilecek bir şey olmuyordu. *Augustus*'un değeri, bunu anlamış olması, evlilik ve cihazi *Iuliae* kanunlarında düzenlemiş olmasındadır. Sonra, *laudatio Turiae*'da (Turia'ya övgü'de) ifade edilen putperest idealin yetersiz kalmışa benzediği devir gelecektir: Kadının ruhî ve manevî eşitliği hıristiyanlık tarafından kabul edilecektir.

ÖZEL HAYATA SAYGI GÖSTERİLMESİ HAKKI ÜZERİNE KUZEY ÜLKELERİ HUKUKÇULARININ KONGRESİ (*)

Çeviren: Dr. Süheyl DONAY

22 ve 23 Mayıs 1967'de Stokholm'de, kuzey ülkelerinin hukukçularının ve bütün dünya ülkelerinden gelen diğer hukuk uzmanlarının meydana getirdiği önemli bir kongre toplandı. Bu kongre Uluslararası Adalet Komisyonunun İsveç bölümü tarafından, komisyon sekreterliğinin işbirliği ile organize edildi.

Özel hayata saygı gösterme hakkı gittikçe artan bir önemi taşımakta olup, bu konuyu esaslı bir şekilde ve ilk defa inceleyen, bu uluslararası kongre olmuştur. Bu kongrede varılan sonuçlar ve bu Uluslararası Adalet Komisyonunun İsveç bölümü tarafından, komisyon sekreterliğinin işbirliği ile organize edildi.

Kongrenin varmış olduğu sonuçlar aşağıda belirtilmiştir :

ÖZEL HAYATA SAYGI GÖSTERME HAKKI

Başlangıç

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 12. maddesi ve 16 Aralık 1966 tarihli siyasî ve medenî haklara ilişkin Birleşmiş Milletler

(*) Bu çevirinin metni Bulletin de la commission internationale de Juristes, Septembre, 1967 No. 31 sayısından alınmıştır.